Fig. 1. Sandby. Ydre, set fra sydost. Aa. Rl. 1950

SANDBY KIRKE

LAALANDS NØRRE HERRED

Kirken, om hvis historie i middelalderen intet er oplyst, udover at kronen allerede for reformationen havde kaldsretten[1], forblev under kronen[2], indtil den i 1679 blev overdraget Fyns bispeembede[3]. Herfra blev kirken o. 1726 tilskødet grev Danneskiold-Samsøe til Lundegaard[4], det senere hovedsæde i baroniet Christiansdal, der ejedes af slægten Knuth (sml. begravelse s. 496). Efter baroniets ophævelse blev kirken 1804 købt til grevskabet Hardenberg[3] og forblev herunder[5], indtil den overgik til selveje 1. juli 1912.

Kirken ligger østligt i byen på fladt terræn. Den rummelige kirkegård er udvidet mod øst og har delvis sengotiske hegnsmure af munkesten på kampestenssyld. I vestsiden er en kørelåge og i nord og syd små ganglåger, alle med murede piller af små sten. Ved en af dem lå endnu i 1876 en †*kirkerist*.

Kirken består af romansk kor og skib samt sengotisk våbenhus, tårn og sakristi, alt muret af røde munkesten i munkeforbandt.

Den romanske kirke har foruden kor og skib haft apsis, som i det ydre kun giver sig til kende ved korte murstykker nærmest korgavlen. Hele kirken, også apsis, har haft en rigt profileret, seks skifter høj sokkel (fig. 3), der nu

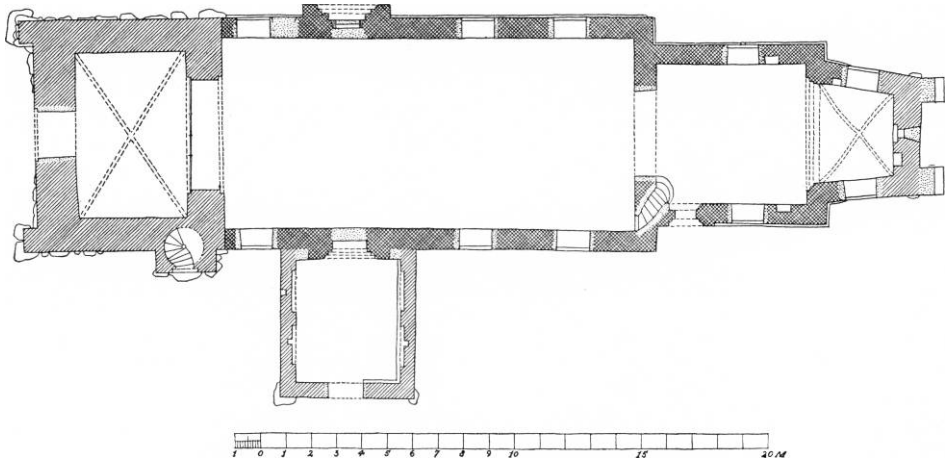

Fig. 2. Sandby. Plan. 1:300. Målt af Mogens Christiansen 1942.

er helt ødelagt på skibets sydside. Kor og skib har tandsnitgesims med afrundede rulskiftetænder under en afrundet udkragning og stigfjæl. Gesimserne løber af på udkragede gavlkonsoller.

Korets østre gavltrekant viger tilbage over et afrundet skifte. Den øverste spids, med en korsblænding, er igen udkraget over rulskiftetænder, der hvilende på et løberskifte fortsætter ned langs taglinierne og antagelig har båret en udkraget, nu forsvunden gavlkam (fig. 4). Korets sydside har en rundbuet præstedør i vandret afsluttet portalfremspring. I det ydre er dørens anden fals afrundet, indvendig har døren lige stik. På nordsiden sidder under det moderne vindue en halvrund stav, som må have støttet sålbænken på et romansk vindue. Andre oprindelige vinduesspor kendes ikke.

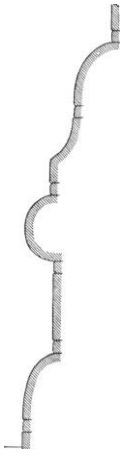

Fig. 3. Sandby. Sokkelprofil. 1:10. (s. 481).

Skibets østgavl har langs nordre taglinie et tandsnit af uprofilerede sten over et løberskifte. Gavlspidsen har over et savskifte en stribe sildebensmuring og en lille korsblænding. Skibet har ikke bevaret spor af romanske vinduer. Den tilmurede syddør sidder i et kraftigt portalfremspring (fig. 5), hvis øverste del efter fem afrundede tilbagetrækninger skærer op gennem gesimsens tandsnit og har en stor, rundbuet blænding. Døren har tre bevarede false, yderst en afrunding, dernæst en retkant med 30 cm lange, hulede indsnit med ca. 25 cm afstand og inderst en halvrund stav. Denne sidste er i den runde bue ommuret; muligvis har døråbningen haft endnu en fals. Den tilmurede norddørs portalfremspring (fig. 6) er afsluttet med en trekantgavl, hvis øverste del er muret som stående siksak over et 17 cm højt savskifte. Den mangefalsede, trykket rundbuede

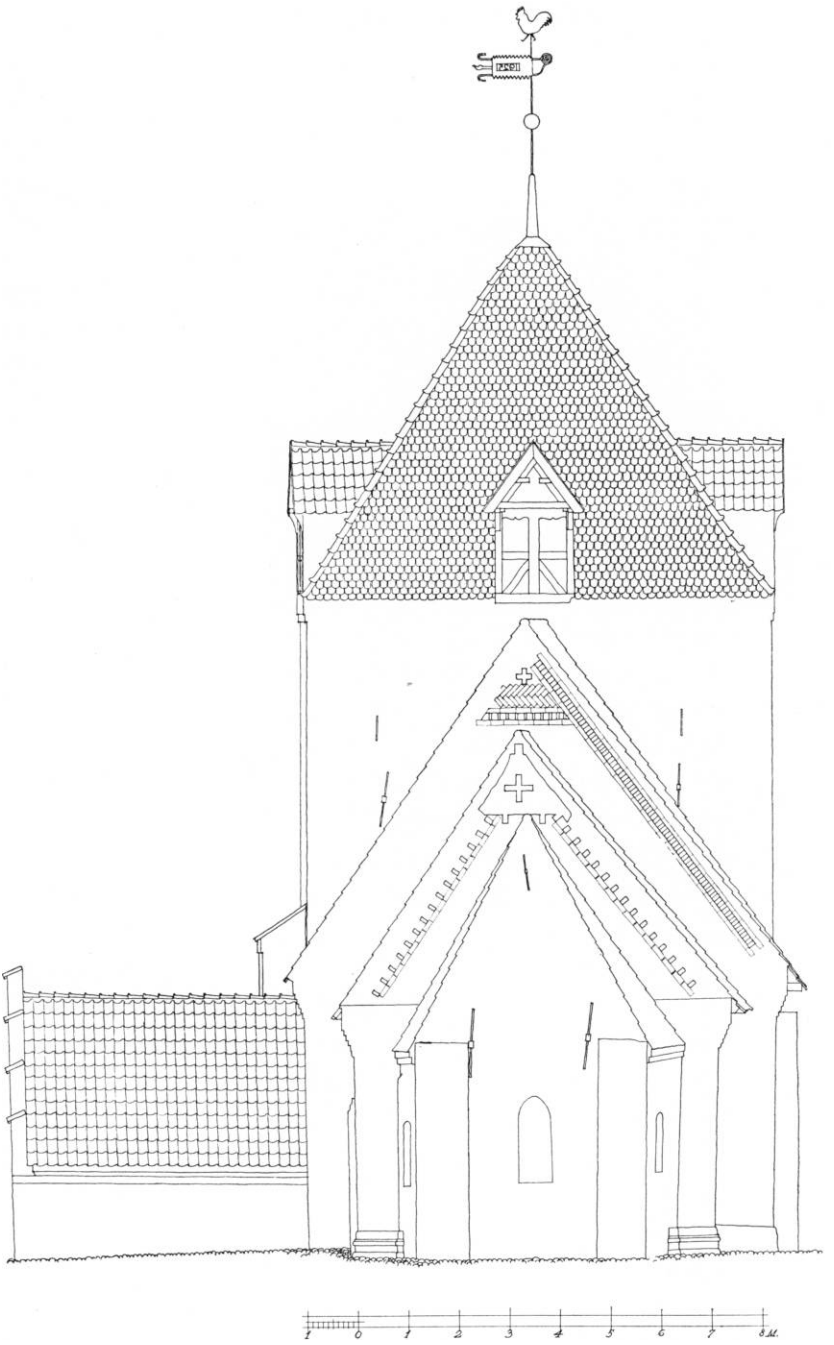

Fig. 4. Sandby. Østfaçade. 1:150. Målt af Herbert Jensen 1942.

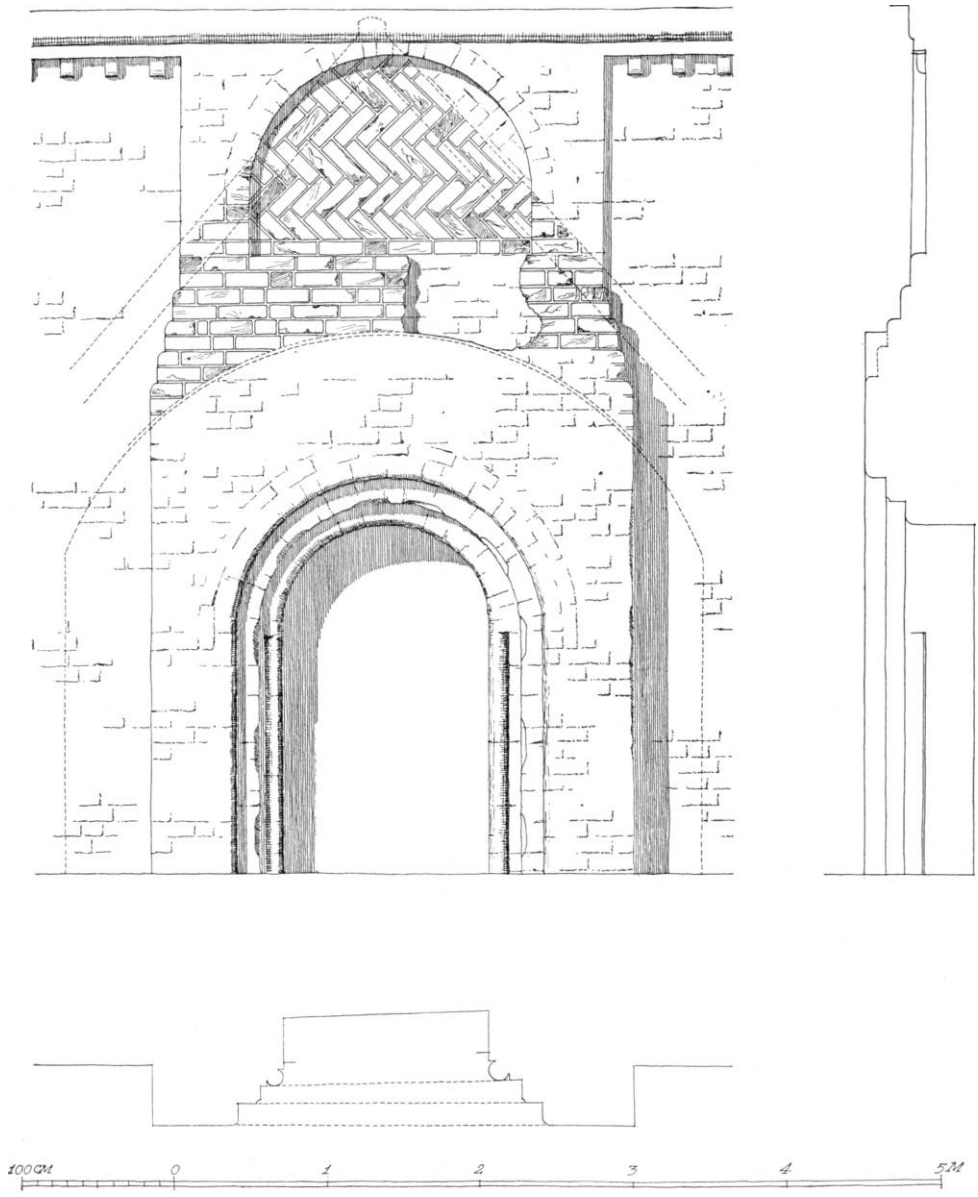

Fig. 5. Sandby. Skibets sydportal. 1:50. Målt af Erik Petersen 1942 (s. 482).

døråbning har omløbende løberskifte ved den yderste, afrundede fals; den næste fals er retkantet med hulede indsnit, dernæst følger i buen et afrundet og et retkantet led, der begge hviler på trekvartrunde søjler af formsten. Søjlerne har nu ingen baser, deres kapitæler består af firkantede, eet skifte høje teglstensplader, der har firkantede hjørneblade og i undersiden riller, der følger de kraftige søjleskafters omkreds. Døråbningen synes inden den

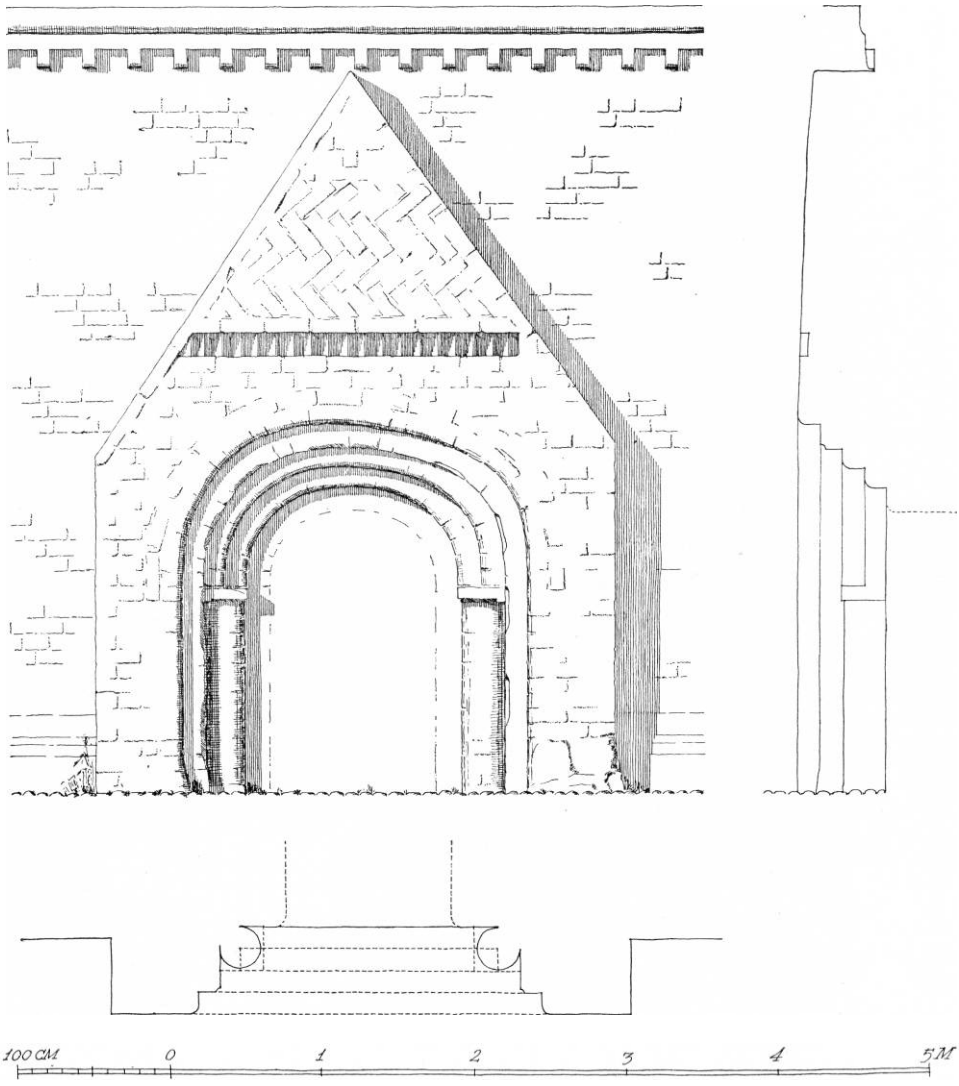

Fig. 6. Sandby. Nordportal. 1:50. Målt af Erik Petersen 1942 (s. 482).

endelige tilmuring at have været gjort smallere ved en påmuret fals i hver side. Skibets svage, romanske vestgavl er nedrevet ved tårnets opførelse.

I *det indre* ses vangerne og det nederste af apsisbuen som en afrundet fals mellem to retkanter. I den nordre stump af apsismuren ses en (oprindelig?) gemmeniche og i korvæggene to tilsvarende. Korbuen er udhugget til firkantet form (fig. 8) og er sikkert gjort bredere. Skibet er præget af nyere ændringer.

Ændringer og tilføjelser. Tårnet (fig. 4) er muret i samme bredde som skibet på en kraftig kampestenssyld. På vestsiden står to støttepiller, der har samme højde som trappehuset. Tårnrummet, der nu er forhal med indskudt bjælkeloft,

har åbnet sig mod skibet med en spids, til begge sider falset tårnbue, hvis stik er forhugget ved anbringelsen af orgelet. Rummet har haft et højtsiddende, bredt, spidsbuet vindue, i hvis tilmuring der nu sidder en cirkelglug. Det samtidige tårnhvælv har buklede kapper og halvstens ribber med overribber af sten på fladen og trinsten. Trappehuset på sydsiden har fladbuet, falset underdør. Vindeltrappens loft har forneden et par fladbuede halvstens stik og derefter tøndehvælving.

Tårnets sydside har en falset, fladbuet glug lige over hvælvet, det lave mellemstokværk har en lignende åbning mod syd og en lille glug uden fals mod nord. Klokkestokværkets tre glamhuller har samme form som de underliggende muråbninger i sydsiden. Tårnet har i nord og syd gesims af en dobbelt udkragning; gesimsen findes ikke på de to andre sider, hvilket kan tyde på, at tårnet har haft gavle, før man på renaissancetiden opsatte det nuværende pyramidespir med dets fire bindingsværkskviste. Hammertræerne over kvistenes luger har gotiserende kølbuer og bærer udkragede trekantgavle. Spiret har vindfløj med årstallene 1925 og 1756 under en fast hane.

Våbenhuset på sydsiden fungerer nu som ligkapel. Langmurene har gesims af to retkanter og et afrundet skifte. Sydsiden har en spidsbuet, nu udvidet dør og under syv munketeglsafdækkede kamtakker fem blændinger, hvoraf de tre midterste er spidsbuede, og de yderste har trappestik. 1876 var våbenhusets tag dækket med munketegl. I det indre sidder i hver langvæg to fladbuede blændinger. Loftet dannes af en fladbuet bræddehvælving.

Sakristiet ved østgavlen har afløst den romanske apsis. Gavlen har et spidsbuet, falset vindue, der nu er tilmuret. Ved hjørnerne står to skrå støttepiller muret af små, gule sten. løvrigt er gavlen glat (fig. 4). Indvendig sidder syd for gavlvinduet en lavtsiddende, fladbuet gemmeniche. Det samtidige krydshvælv har i vest en skjoldbue, der hænger dybt under den romanske apsisbue. Hvælvet har halvstens ribber uden overribber. Gulvet er nu cementeret og hævet tre trin over korgulvet, fordi der under det er en gravkælcler (se s. 496).

Samtidig med at korbuen blev udvidet, fik kor og skib stuklofter med hulkehl over profilgesims. Loftfladerne indrammes af vinkelbrudte og buede profiler. Midt i korloftet sidder en roset omgivet af strålespidser og i skibets loft er tre lignende rosetter omgivet af firpasformede rammer. I 1810 var et stort stykke af gipsloftet op mod koret faldet ned (syn). Før de nuværende empirevinduer blev indsat, har kirken haft flere sæt lysåbninger. Vest for nordportalen ses et højtsiddende, 105 cm bredt, rundbuet vindue, der er udhugget i muren uden muret stik, men dette er malet på muren i rødt med hvide fuger. En anden vinduesbue ses over nordsidens vestre vindue. 1719 krævedes ved prædikestolen et lille »slag vindue« med ramme, som der tilforn har været (syn).

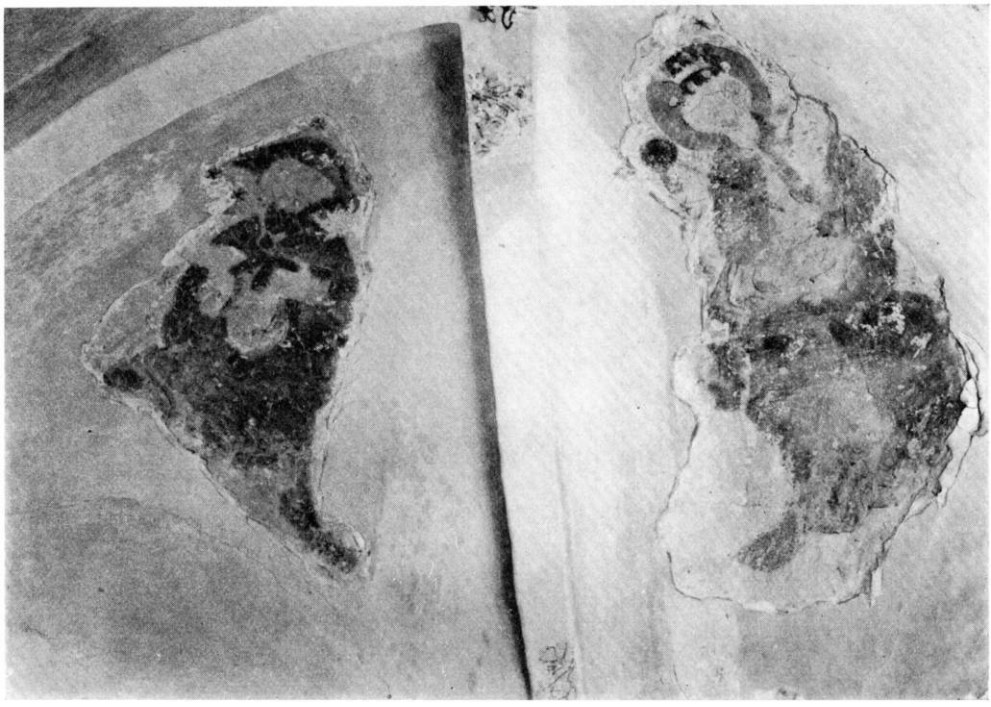

Fig. 7. Sandby. Kalkmalerier under afdækning i sakristiet (s. 487), Aa. Rl. 1950

Tagværker. Ældst er korets, afbundet med dobbelte spærstivere og hanebånd i spinkel eg med bladede forbindelser. Typen er senromansk. Sakristiets tagværk er sengotisk med spærfødder, spærstivere og dobbelte hanebånd. Skibets tagværk er stærkt omsat og fornyet.

Kirken står nu hvidkalket med tegltage, på tårnet ligger bæverhaler, iøvrigt vingetegl. 1719 krævedes kirkens tag repareret med munketegl (syn). Gulvet er i sakristi og kor lagt af cement og træ, i skibet af gule fliser og træ, i tårnet af gule fliser og mursten; ligkapellet har terrazzogulv.

KALKMALERIER

I hver af sakristiets hvælvingskapper undtagen den søndre er afdækket en sengotisk figur, antagelig har de fire store kirkefædre været fremstillet. I østkappen (fig. 7) pave Gregor[6] med grøn glorie og en ferle i hånden, klædedragt i alt væsentlig rød med enkelte sorte konturlinier. I nordkappen en siddende Hieronimus med kardinalhat og en bog i hånden, klædedragten mørkrød. Den tredie figur er iført folderig, rød dragt med grå opslag og kan ikke nærmere bestemmes. Udenom figurerne er røde stregstjerner. På ribberne er malet sengotiske rankeslyng.

Fig. 8. Sandby. Indre, set mod øst. Aa. Rl. 1950

INVENTAR

Alterbord, middelalderligt, muret, nu skjult af nyere panel med enkle fyldinger.

†*Alterklæder,* 1) 1816 skænkede kirkeejeren, baron Hardenberg-Reventlow, kirken et sort fløjls alterklæde med ægte guldgalloner[7].

2) 1817 bestiltes et nyt alterklæde[7].

Altertavle (fig. 9) i bruskbarok fra o. 1635, efter al sandsynlighed udfort af Hans Gudewerth den Yngre, sml. prædikestolen (s. 491) og epitafium nr. 2 i Nakskov (s. 121). Den usædvanlig dygtigt skårne altertavle, der oprindelig var et epitafium, har et rektangulært storfelt med forkrøbbet bueslag. På siderne to søjler med prydbælter af beslagværk og rundstave samt volutkapitæler, som bærer den rudimentære, palmetsmykkede gesims, hvorpå står to putti med kors og lanse. Bag søjlerne fyldinger med fladsnit og på storfeltets bueslag et barnehoved. Under storfeltet en forkrøbbet, fladsnitprydet liste, rekonstrueret 1942 efter altertavlen i Eckernførde, og konsoller med hoveder under storsøjlerne. Det store hængestykke er formet som en kartouche med bruskværk, masker og englehoveder. Smalle storvinger med ovale kartoucher i stærkt udskåret bruskværk og topstykke med Jesusbarnet på konsol over en aflang kartouche.

Einar V. Jensen 1942

Fig. 9. Sandby. Altertavle (s. 488).

Tavlen er anbragt på en bræddevæg fra midten af 1700'rne, rimeligvis samtidig med epitafiets forandring til altertavle. På siderne to flade, joniske pilastre med postamenter på højde med alterbordet, kronede af liljespir over gesimsen, der brydes af altertavlen. Øverst brudt segmentgavl. To udsavede fugle på gavltoppen blev fjernet 1942.

Stafferingen af tavle og bagvæg stammer fra en restaurering 1942[8] og er en rekonstruktion af en staffering fra o. 1750, hvoraf tydelige spor fandtes under to lag egetræsmaling. Tavlen synes således i de første 100 år at have stået i blankt træ. Indskrifterne med gylden fraktur på blå bund er: i hængestykket Johs. 6,54—56 og i topfeltet: »O, du Guds Lam« etc. I vingernes ovaler står kronet spejlmonogram, K og R, rimeligvis for Adam Christoffer Knuth og Ide Margrethe Reventlow. Tavlens træværk er hvidgråt med forgyldning og sparsom anvendelse af lasurer, bagvæggen mørkere grå med marmorerede pilastre og profiler.

Altersølv. Kalk fra 1755. Sekstunget fodplade og fod med kraftig, seksdelt

Einar V. Jensen 1942

Fig. 10. Sandby. Prædikestol, skåret af Hans Gudewerth 1635 (s. 491).

vulst under platte. Skaft med indknebne led, flad, tvedelt, buklet knop og bladkrave over foden samt nyere, stort bæger. Under foden indprikket I. M. R. G. v. K. 1755 for Ide Margrethe Reventlow, grevinde von Knuth. Københavns bystempel og mestermærke for Eiler Mortensen (Bøje 475). Samtidig glat *disk* med graveret kors på randen og samme mestermærke som kalken.

†*Kalk* og †*disk* af forgyldt sølv, nævnt 1690 (rgsk.).

†*Berettelsestøj.* 1) En liden sølvkalk og messingdisk til de syge, nævnt 1690 (rgsk.). 2) Kalk og disk af tin omtales 1841 som meget »ubehændigt og uanseeligt«[7]. 1846 foreslås det omstøbt, »men helst i en mindre Størrelse og af finere Metal«[7].

†*Vinkande,* anskaffet 1845[7].

Alterstager, 31 cm høje, sammensat af dele fra forskellig tid. Det slanke skaft med baluster under et cylinderled stammer rimeligvis fra en renaissancestage, mens de flade fod- og lyseskåle hidrører fra en omdannelse 1766. Foroven på skaftet er fastgjort et symmetrisk skjold med graveret kronet spejlmonogram for Christian Frederik baron von Knuth, årstallet 1766 og »d. 1. Januarius«. 1690 nævnes to alterstager, en halv alen høje (rgsk.), sikkert identiske med renaissancestagerne.

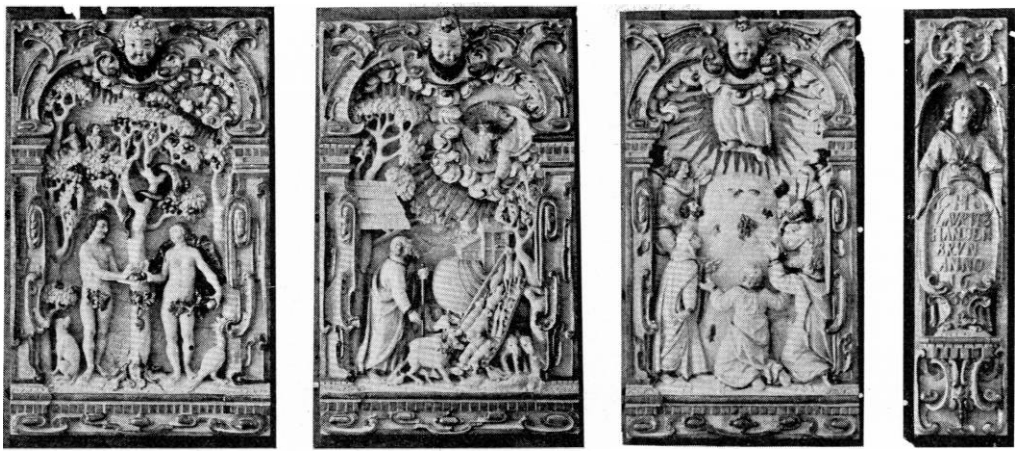

Einar V. Jensen 1942

Fig. 11. Sandby. Prædikestolsfelter 1635 (s. 491).

†*Messehageler.* 1) 1690 nævnes en messehagel med rødt fløjl (rgsk.). 2) 1816 skænkede baron Hardenberg-Reventlow kirken en rød fløjls messehagel med ægte guldgalloner[7].

†*Knæfald,* nævnt 1690 (rgsk.).

Døbefont, romansk, af granit. Bevaret er kun den koniske kumme, der er smykket med rundbuefrise under en spinkel rundstav. Intet afløb. På siderne ses spor af hvid og rød kalk. Den pudsede fod er nyere. Tvm. 81 cm. (Mackeprang: Døbefonte, s. 122).

Dåbsfad af forniklet kobber, rimeligvis fra 1700'rne. †*Dåbsfad* af messing, nævnt 1690 (rgsk.).

Dåbskande af tin, nyere.

†*Korgitter,* nævnt 1851 (syn).

Prædikestol (fig. 10) i bruskbarok fra 1635, sandsynligvis et arbejde af Hans Gudewerth den Yngre, sml. altertavlen (s. 488) og prædikestolene i Bøstrup, Snøde og Stoense kirker, Langelands nørre herred[9]. Stolen består af seks rigt udskårne fag med fremstillinger i ret højt relief af syndefaldet, Noah, der går ombord i arken, korsfæstelsen, opstandelsen og himmelfarten. Reliefferne indrammes af bruskværkspilastre, som bærer et bruskværks bueslag med englehoved og afsluttes nedadtil med en udskåret, profileret liste og udskårne hængeornamenter. Under hvert af storfelterne et smalfelt med pærestavgesims, indskriftkartouche og groft tandsnit. I det lille fag inderst mod opgangen en engel med kartoucheskjold, hvori er skåret med reliefversaler: »H. Lavritz Hansen Brun Anno 1635« (sognepræst 1629—44). På stolens fire hjørner står hermer, en kvinde med bog og griffel og Retfærdigheden med sværd og vægtlocl samt to engle, den ene med bog, den anden med lovens tavler. Det femte hjørne smykkes af en pilaster med maske og roset.

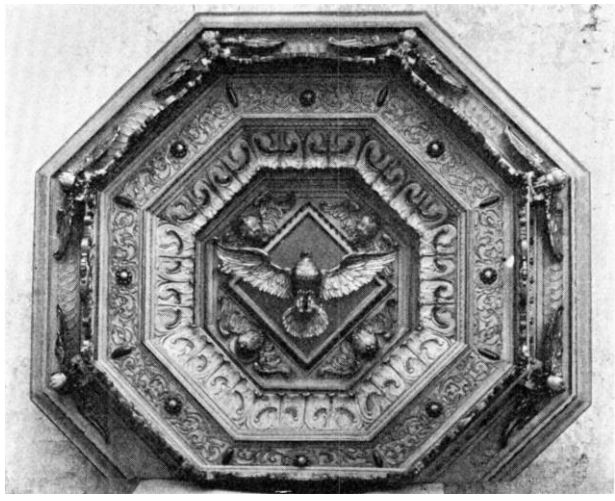

Einar V. Jensen 1942

Fig. 12. Sandby. Prædikestolshimlens underside 1635 (s. 492).

Stolens postament består af en meget kraftig gesims med beslagværk på undersiden og glatte postamentfelter adskilt af fremspring med diademhoveder, som går op gennem gesimsen og støtter hjørnehermerne. Nederst æggestav og maske-hængestykker. Foroven afsluttes stolen af bladliste, frise med fyldingsfelter og på hjørnerne englehovedkonsoller, som støtter den pærestavprydede kronliste. Nyere bærestolpe, hvorfra udgår volutbøjler til stolens hjørner. Opgangen er gennem triumfmuren, som står i forbindelse med stolen ved en kort bro med et enkelt panelfag. Dette, som er samtidigt med stolen, har i fyldingen en figur af Johannes evangelist. Figuren, som støtter den ene fod på en klods og forbereder sig til at skrive, er indfattet af en oval ramme med slyngbånd på de lodrette langsider og bruskværk øverst og nederst, det sidste løbende op i maske med konsol, som bærer evangelisten. På fyldingens østside en pilaster med englehoved.

Den ottekantede himmel (fig. 12) har bruskværks hængestykker med masker, glatte frisefelter med englekonsoller på hjørnerne, tandsnit og æggestav samt fremspringende kronliste. Over hjørnerne musicerende engle og mellem dem tre bruskværks topstykker, det midterste med Christian 4.s monogram, det østre med Mormand-våben og det vestre med bruskværk. På himlens underside fladskårne rankeborter og akantus. Kvadratisk midtfylding omgivet af fire englehoveder og med helligåndsdue.

Stolens hvidgrå staffering med guld og lasurer er delvis en rekonstruktion fra 1942[8] af ældste bemaling, som stammer fra 1750'erne, sml. altertavlen (s. 489), idet træet oprindelig har stået blankt. De religiøse indskrifter under storfelterne, i friser og postamentfelter samt på himlens frise er nye. Af ældre

Fig. 13. Sandby. Pulpitur (s. 493). M. M. 1912

stafferinger fandtes en grålig strygefarve og derover egetræsmaling. Tidligere var der adgang til stolen fra det nu fjernede orgelpulpitur foran korbuen (syn).

Stolestader. Af det barokke stoleværk er kun ryglænene, hvoraf to bruges som døre foran varmeapparatet, bevarede. Af de oprindelige døre, hvis fyldingsspejl har indsvungne hjørner, er nogle anvendt til en kulkasse, og een sidder på plads i degnestolen, fastgjort med tungede hængsler.

Degnestol, barok. Dør med fylding og enkle hængsler, rygstykke af tre store, kvadratiske fyldinger med hulkehlprofil i to afsæt, det yderste med rundede hjørner.

†*Skriftestol,* nævnt 1695 (rgsk.), men forsvundet 1791, da der klages over, at kirken mangler en skriftestol[7].

Skab i sakristiet, formodentlig middelalderligt. Den svære dør, der består af een planke, er bundet af kraftige, vandrette bånd, af hvilke to ender i øskener med kramper i muren. Barok lås.

Lås med rokoko nøgleskilt med samtidig nøgle og kasse på bagsiden. I ny dør for opgangen til tårnets andet stokværk.

Pulpitur (fig. 13) i bruskbarok fra o. 1635. Panelet har på forsiden ti arkadefyldinger, hvis udtungede pilastre og bueslag er stærkt opløst i gnidret bruskværk og masker. Under fyldingerne tandsnitliste og mellem fagene pilastre med smalle kapitæler og todelte baser. På skafternes øvre del bruskværk,

og på den nedre, fladsnitprydede del tre lodrette rundlister. Postamentliste med tungeornament og bred gesims med udskæringer på arkitraven, glat frise og kronliste med bred bort af små nicher. På panelets håndliste og bagsiden mange indridsede navne og årstal, det ældste fra 1651. Panelet er mørkt egetræsmalet, hvorunder findes to ældre stafferinger, en hvid og en grå. I kirkens vestende. Pulpituret støttes af to piller, forneden kantede, foroven runde, rimeligvis fra 1858.

†*Orgelpulpitur.* 1858 flyttedes orglet til kirkens vestre ende, hvorefter pulpituret med det gamle orgel mellem pillerne foran koret borttoges (syn). Fra dette pulpitur stammer rimeligvis 10 *panelfag svarende til vestpulpituret, men uden bemaling, som nu opbevares i stiftsmuseet i Maribo. Pulpituret havde 1851 en opsats ved hver side samt en unyttig og ubetidig dør til prædikestolen (syn).

Orgel fra 1858. †Orgel på ni stemmer, nævnt 1776[10].

Pengeblok fra 1600'rne af jernbunden eg, forneden med affasede kanter; tre hængelåse. 88 cm høj. Syd for døren til tårnrummet.

†*Klingpunge.* 1690 nævnes tre tavler af fløjl med bjælder (rgsk.).

†*Lysekrone,* nævnt 1833[11].

Kirkeskib, »Ekklesia«, nyere tremastet fuldrigger. †*Kirkeskib,* nævnt 1690 (rgsk.).

Mindetavle fra o. 1864 over Carl Adolph Jensen og Rasmus J. Ploug, faldet 1864. Tavle af hvidt marmor med forgyldt indskrift og palmegrene; på kirkens nordvæg.

Tårnur, nyere.

†*Sejerværk* med en liden »Pincke Klocke« i kirken, nævnt 1690 (rgsk.). 1719 måtte det repareres (syn), og 1811 var uret ubrugeligt. 1828 nævnes tre urskiver[7].

Klokker, 1) Senmiddelalderlig, uden indskrift. Hankene har tovstave. Øverst på halsen to smalle dobbeltbånd. Tvm. 85 cm. (Ikke hos Uldall).

2) 1567, støbt af Michel Dibler. Hankene har skægmasker. På siden ses en portrætmedaillon mecl brystbillede af en skægget mand med baret. Foroven mellem firdobbelte linjer versalindskrift på plattysk og latin: »An[n]o 1567 iar goth mi Michel Dibler dat is var. Si Deus est nobis quis contra nos« (»År 1567 støbte Michel Dibler mig, det er sandt. Hvis Gud er med os, hvem kan da være imod os«). Tvm. 93 cm.

†*Klokke* på tre skippund og eet lispund (488 kg) afleveredes ved klokkeskatten 1528.

Klokkestol af eg til to klokker, noget fornyet.

GRAVMINDER

†*Epitafium* fra 1601 over Niels Lunge til Atzestrup med hustru Karine Rosengart og .. sønner og tre døtre »som lindes på tavlen« samt indskrift over Iver Lunge til Atzestrup, som med sin hustru Anne Josups Datter og datteren Kirsten Lunge, gift med Knudt Venstermandt, samt hendes søn Vincintzis Venstermandt ligger i en grav bag alteret. Desuden foran alteret fru Anne Lunge til Grimstedgaard hos sin fader og moder; hun var gift med Knudt Steensen til Lundbyegaard i Selandt og havde sønnen Hans Stiensen til Stiensgard på Laffuind og døde 12. Marts 1602. I samme grav ligger to af Niels Lunges datterbørn, Jens Grubbe og Jomfru Karine Grubbe. Tavlen er bekostet 1601 af Anne Lunge. Epitafiet bestod af en lærredsdug, hvorpå var malet nogle billeder og våben samt indskriften med forgyldt fraktur[12]. Allerede i 1750'erne var det meget forfaldent, men omtales endnu 1842[7]. Hang på kirkens sydvæg.

Gravsten. 1) (Fig. 14) 1550'erne. Figursten fra Hans Malers værksted i Roskilde, svarende til de øvrige sten fra dette værksted. N[iels] Lunge til Atzestrup, gift med Charine Rossengard, død 155., 67 år gammel. Kalksten, 201 x 101 cm, med fordybet, begfyldt fraktur. I et arkadefelt står den afdøde i fuld rustning med opslået visir og hænderne hvilende på det store slagsværd. Arkaden er smykket mecl to gange tre ophængte, usymmetriske anevåben, to våben i buevinklerne er forsynet med hjelmtegn og -løv. Nederst på stenen gravskriften, som er beskadiget ved afskalning i højre side. Stenen er anbragt i en ramme i tårnrummets østvæg.

2) O. 1629. Nic. Petræus (Niels Pedersen) sognepræst i Sandby i 30 år, død 57 år gammel, hans efterfølger Jo. Er. Bangius (Jens Eriksen Bang) og begges hustru Margaretha Bartholomæi (Margrethe Bartholomæusdatter). Grå kalksten, 152x82 cm, med stærkt slidte, nu ulæselige reliefversaler i rektangulært indskriftfelt midt på stenen. Om feltet rulleværksramme og nederst på stenen en benrad, der stiger op af en kiste. En afskrift fra o. 1688 gengiver det latinske gravvers på hexameter[13], som sammen med et timeglas var anbragt over gravskriften; denne var ligeledes på latin og er delvis bevaret i afskrift fra 1776[14]. På kirkegården foran præstedøren.

3) Fra begyndelsen af 1600'rne, sekundært brugt over Jeppe Rasmusøn, død 1677, og rimeligvis også Jens Willumsen og hans hustru Dorthe Rasmusdater, som købte stenen af Hans Christenson i Biereby's hustrus arvinger. Rød kalksten, 192 x 120 cm, med fordybede versaler. Under gravskriften, som har borthuggede navne og data, de ovennævnte navne, tre skjolde med initialerne IRS, DRD, IWS, årstallet 1680 samt timeglas og dødningehoved. Nederst på stenen står »[Forbandet være] den som fløtter [denne sten fra] dette sted«,

E. Skov 1949

Fig. 14. Sandby. Gravsten over Niels Lunge (s. 495).

hvoraf en del af gode grunde er borthugget. Indsat i ramme i tårnrummets østvæg.

†*Kiste* fra 1791 over en baronesse Knuth fra Asserstrup. Kisten stod endnu 1869 i sakristiet bag alteret (syn), over den af baron C. F. Knuth indrettede åbne, nu tilmurede, *begravelse*[15] (sml. s. 481), hvori der skal stå fem tomme barnekister og rester af to til voksne.

Kirkegårdsmonumenter. 1) O. 1828. Etatsråd Simon Andersen Dons, ejer af Frederichsdal, fodt 22. nov. 1756, død 15. april 1828, og hans to hustruer, Maren Diderichsen, født 1757, død 1793 (fire børn, hvoraf tre døde), og Nicoline Hincheldey, født 29. okt. 1774, død 21. jan. 1813 (tretten børn, hvoraf seks døde). Hvid marmortavle i glat, sorttjæret ramme med trekantgavl, indsat i kirkens mur. Under gravskriften Matth. 11,28 og gravvers. På gravstedet en sandstenssøjle, som bærer en nu defekt vase på postament med »løbende hund« og indskriften: »Nicoline, dit Minde lever.« På kirkens nordside.

2) O. 1837. Hans Wilhelm Berg, død 1837, og Anne Berg født Thorsen, født 1804, død 1839. Kors af sandsten med indfældet marmorplade, hvorpå gravskriften med reliefkursiv. Korset står på sokkel af kunstsandsten.

3) O. 1843. Kammerråd Christen Thorsen til Asserstrup, født 1773, død 1843. Firkantet sandstensblok på sokkel med indfældet marmorplade og stort marmorkors.

4) O. 1856. Christiane Frederikke Thorsen født Engel, fodt 1787, død 1856. Som foregående.

KILDER OG HENVISNINGER

Regnskaber 1(590—1704 (kirkeinspektionsarkivet, LA). — Synsprotokoller 1849—61 for Sandby og 1845—80 for hele herredet (stiftsøvrighedsarkivet, LA). — Provsteprotokol 1685—1849; Dokumenter og Breve for hele Stiftet 1579—4762 (stiftsøvrighedsarkivet,

LA). — Museumsindberetninger af J. Magnus-Petersen og C. Engelhardt 1876, M. Mackeprang 1912 (pulpituret), Einar Y. Jensen 1940 og 1943, Chr. A. Jensen (Aa. Roussell) og O. Norn 1948.

S. Abildgaard: Notesbog. I. 1756. S. 57ff. (NM). — N. L. Høyen: Notesbog VII. 1830. S. 56 f. (NM).

Willers Jessen: Hans Gudewerdt. Eckernförde 1931. Gustav Brandt: Hans Gudewerdt. Leipzig 1898. Chr. Axel Jensen: Snedkere og Billedsnidere. Kbh. 1911. S. 102.

[1] Frederik l.s Registranter s. 91 f. [2] Fortegnelse og diverse Dokumenter vedkommende Kirker og Sognekald, 1666 (RA). [3] Haugner: Lollands nørre Herred, s. 72. [4] Efterretninger om Ejerne af Kirker og Kirketiender, 1726—1797 (RA). [5] Fortegnelser over Kirker og deres Ejere, 1809 (RA); Trap, 1. og 2. udg. [6] Velvilligst bestemt af mag. art. V. Hermansen. [7] Provsteprotokol. [8] Ved kirkemaler Einar V. Jensen. [9] Danmarks Billedhuggerkunst fra Oldtid til Nutid. Kbh. 1950. S. 188; Jessen: Hans Gudewerdt, s. 136. [10] Rhode I, 153. [11] Larsen: Laaland Falster I, 43. [12] Afskrift ved S. Abildgaard i NM.s arkiv. [13] Resens Atlas, Uldall 186 2° V, 359 f. [14] Rhode I, 165. [15] Larsen: Laaland Falster I, 43; Haugner s. 60 f.

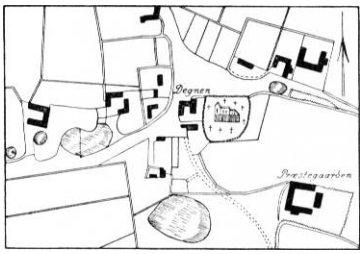

Fig. 15. Sandby 1794.